

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

utreds ondskans problem med hjälp av ett antal samtida tänkare som i sig står rätt långt ifrån varandra och rentav ter sig oförenliga. Jag får i alla fall svårt att knyta ihop referensen till Jean Baudrillars i och för sig intressanta teori om att det är genom att förända våra ”tankemodeller” som samhällsförändringar kan ske med reformationsteologen Karl Barth, som Blomqvist själv säger sig stå närmast och som skulle erbjuda en lösning på det ondsta problem genom att helt enkelt utesluta det ur Guds ordning. Det är som om Blomqvist inte bara söker förena i grunden rätt oförenliga teoretiska perspektiv, ett synkretistiskt förfarande som i sig kan vara fruktbart men som bitvis gör resonemanget osammanhängande. Hon tycks även vilja erbjuda ett svar på Nordenflychts tvivel. Med andra ord, genom att förhålla Barths teologi tycks Blomqvist söka råda bot på den blasfemi som hon samtidigt visar att Nordenflychts diktning drivs av och som utgör studiens behållning.

Carin Franzén

Eva Borgström, *Berättelser om det förbjudna. Begär mellan kvinnor i svensk litteratur 1900–1935*. Makadam. Göteborg och Stockholm 2016.

Redan inledningsvis i sin senaste studie skriver Eva Borgström fram den motsättning som utgör dess nav: Hon ställer samkönad kärlek mot olikkönad och därmed förbjuden kärlek mot påbjuden. Anmärkningsvärt nog undviker hon i möjligaste mån begreppen homo- och heterosexuell. Dessa dikotomier bildar utgångspunkt för *Berättelser om det förbjudna*, som handlar om begär mellan kvinnor i svensk litteratur 1900–1935, och om de föreställningar om detta begär som framträder i texterna och som inte rymts i de litteraturhistoriska handböckerna. Till de utforskade texterna hör sådana som redan tidigare lyfts fram i forskningen, såsom Margareta Subers *Charlie* (1932) och Agnes von Krusenstjernas *Fröknarna von Pablen*-svit (1930–1935), men också mer okända som Frida Stéenoffs verk i olika genrer och Gertrud Almqvists romaner. Uteslutande behandlar Borgström prosaexempel, men antyder att poesi skulle kunna utgöra en ytterligare studie och därmed ännu en uppföljare. *Berättelser om det förbjudna* är nämligen också en fortsättning på den tidigare studien *Kärlekshistoria* från 2008 som fokuserade begär mellan kvinnor i artonhundratalets litteratur.

En viktig fråga i föreliggande studie är vilka strategier författarna använder för att komma runt det yttrandeförbud som gällde i fråga om samkönad kärlek. För även om vi nu kommit in i ett senare århundrade är tabut fortfarande kvar. Oaktat att rösträttsrörelsen och den gryende feministiska offentligheten gjorde sitt till för att normalisera denna typ av relationer, var sådan kärlek kriminaliserad under hela undersökningsperioden. Ändå är det ofrånkomligt att mycket hänt i frågan på de samhälleliga, vetenskapliga och kulturella områdena – och inte minst i litteraturen. Den tid undersökningen omfattar var en tid av omvälvningar och stora förändringar i fråga om kvinnors sociala villkor och synen på relationer och kärlek, såväl samkönad som olikkönad. Borgström frågar om det finns ”utopier om hur allt skulle kunna ordnas på ett annat och bättre sätt” (7). Det handlar om hur gränsen mellan det förbjudna och det påbjudna förflyttas över tid, om hur den flyttas fram, men också om hur den flyttas tillbaka igen.

Undersökningen ompänner texter från tidigt 1900-tal till texter från 1930-talets första hälft. Knappast oväntat i denna typ av historiska svep är framställningen kronologisk. Frida Stéenhoff är först ut. Till skillnad från Stéenoffs sexton år äldre vän Ellen Key, den olikkönade kärlekens försvarare, omfattade Stéenoffs socialpolitiska befrielseprojekt också samkönad kärlek. Pseudonymen Elsa Gille för vidare i kronologin; hennes roman kom ut 1917 och Lydia Wahlströms året därpå. Maria Sandels analyserade roman bär enligt Borgström spår av dekadens och *fin de siècle*, om än den utkom 1924. Studiens längsta kapitel upptas av Agnes von Krusenstjernas sviter om överklassflickan Tony respektive om familjen von Pahlen. Sista analyskapitlet omfattar tre romaner med tillkomst runt decennieskiftet 1930, det vill säga 1928, 1932 respektive 1934: Redan nämnda Gertrud Almqvist och Margareta Suber respektive Karin Boye står för dessa. Borgström prövar år 1928 som ett märkesår i fråga om skildringar av samkönad kärlek. Då lanserades Virginia Woolfs *Orlando*, Djuna Barnes *Ladies Almanack* och Radclyffe Halls *The Well of Loneliness*, ikoniska texter i fråga om detta motiv. Och Almqvists *I tolfte timmen* skulle kunna tilläggas. Denna författare och denna roman är kanske den minst kända i vår tid.

Vid studiens öppning, sekelskiftet 1900, floreade nidsbilder av företrädare för kvinnorörelsen i offentligheten. Till och med Ellen Key, som intar en viktig position i studien utan att representeras av

någon litterär text, kunde presentera sådana. Borgström menar att Key var såväl homofob som drabbad av feministfobi, men tillägger: "Ändå fanns det några modiga kvinnor som vågade trotsa svårigheterna och diskuterade kärlekens samhälleliga villkor offentligt." (9) Borgströms engagemang är tydligt i formuleringar som denna i studiens inledning. Oförblommerat beundrar Borgström Stéenhoff för hennes pionjärsats och likaså de modiga kvinnor som följde henne. Lydia Wahlström berättade lika modigt om sin sexualitet vid sjuttiosex års ålder respektive i en memoarbok vid åttio. Hon "hym-lar" (104) inte om sina många svärmerier, underförstått med kvinnor, konstaterar Borgström. Några modiga män passerar också: Magnus Hirschfeld, Alfred Adler och svensken Anton Nyström utforskade homosexualiteten från ett vetenskapligt perspektiv, trots att ämnet var närmast tabu även inom vetenskapen. Borgström beskriver de inledande decenniernas produktion av sexologiska studier som "en homovetenskaplig hausse" (63). I vissa konstnärliga kretsar var enligt Borgström till och med frågan om samkönad kärlek "faktiskt hipp" (64). Formuleringar som dessa visar prov på studiens fria språk och dess lätt ironiska ton. Exempelvis avfärdar Borgström en romangestalt som osmält propagerar Keys idéer som "på det hela taget som ganska korkad" (93). Det är lätt och trevligt att läsa studien med dess ibland drastiska formuleringar, men stundtals raljerar Borgström på ett något onyanserat sätt. Hennes ställningstagande för de kvinnliga litterära gestalter som hon så ingående beskriver är tydligt och hennes irritation över tidens ojämlika könsordningar likaledes. Formuleringar som att "för män gällde ju andra lagar" ger prov på detta värderande förhållningssätt.

De skönlitterära texterna står i centrum, varför studien innehåller många långa och detaljerade innehållsreferat. Kontexten är emellertid alltid närvarande. Det frigjorda umgängesliv som växte fram i homosexuella kretsar i Europas metropoler under decennierna runt sekelskiftet beskrivs bredvid samhällssituationen i stort. Särskilt Weimartidens Berlin blir belyst. I Krusenstjernas svit blir staden symbol för den nya tidens nya sexualitet(er). Filmstjärnorna Marlene Dietrich och Greta Garbo slog igenom med könsöverskridande gestaltningar i en redan etablerad tradition. Samkönat begär började betraktas som ett uttryck för en identitet och inte som ett brott eller en synd. Trots intresset för dessa miljöer, dess aktörer och dess förhållningssätt handlar studien inte om att kartlägga dessa utan

om att uppsåra och utforska de litterära texterna. I samband med att den gryende könsforskningen etablerades med teoretiker som Richard von Krafft-Ebing och Havelock Ellis – för att inte nämnda Sigmund Freud – förändrades nämligen litteraturens skildringar av sexualiteten. En intensiv trafik utvecklades mellan sexologin och skönlitteraturen, konstaterar Borgström. De tidiga sexologerna var män och anlade ett så kallat heteromanligt perspektiv, vilket utmanade kvinnorna. De hade tidigare haft ett frirum genom den så kallade romantiska vänskapen eller den feministiska vänskapskärleken, om än inte denna – i teorin – gav utrymme för erotik. Det som följde blev "en erotisk kristid" (23) med en formulering Borgström lånar av Frida Stéenhoff. Enligt en etablerad föreställning blomstrar litteraturen i kristider. Och så gjorde den också i denna.

Inte oväntat knyter Borgström an till såväl en genusvetenskaplig som en queerteoretisk tradition. Hon tillhör ju dem som varit med och konstituerat båda i svensk feministisk litteraturforskning. Enligt en etablerad vokabulär inom dessa skymtar det förbjudna som "glipor i berättelsens förklädnad" eller som "queert läckage" (113). Mot förväntan däremot tonar Borgström ned det teoretiska för att istället lyfta fram de litterära texterna och de historiska kontexterna. Detta ställningstagande för text på bekostnad av teori innehåller explicit en kritik av de senaste decenniernas genus- och queerteoretiska litteraturanalyser som enligt Borgström använt skönlitteratur "för att illustrera olika teories doxa" (25). Istället för Michel Foucault, Judith Butler och Jack Halberstam, som så flitigt applicerats i synnerhet inom queerforskningen, vänder sig Borgström till radikalfeminister som mer sällan refereras till idag, men som enligt henne var centrala innan queerteorin slog igenom. Det rör sig om Monique Wittigs och Adrienne Richs texter från 1978 respektive 1980. Dessa föregrep queerteorins övergripande begrepp heteronormativitet, men lade vikten vid frågan om över- och underordning. Ofrånkomligt har undersökningen ett övergripande maktteoretiskt förhållningssätt.

Med sådana avgörande ställningstaganden gjorda inledningsvis övergår Borgström till att beskriva materialet mer ingående. Tidskontexten skriver hon fram med hjälp av tidigare forskning om begär mellan kvinnor i litteraturen och refererar till Jenny Björklunds, Liv Saga Bergdahls, Lisbeth Stenbergs, Kristina Fjelkestams och Kristin Järvstads studier från de senaste decennierna. Därutöver adde-

rar hon en rad historieverk samt författarbiografier. Borgström skapar alltså en gedigen grund för sitt utforskande av de skönlitterära texterna. Exkursen i slutet av studien går utöver de skönlitterära texterna och sätter sexologins landvinningar i centrum. Borgström förhåller sig kritisk gentemot vissa aspekter av dess teoribildning, men pekar också som jag framhållit på det nära sambandet mellan vetenskap och skönlitteratur. I exkursen illustrerar hon med en mängd exempel den intensiva trafiken, ”skytteletrafik” till och med, ”vetenskapens ’fakta’ och litteraturens fiktioner” emellan (229). Litteraturen hämtade sitt material från sexologin och den i sin tur färgades av litteraturens gestaltningar. Denna nya vetenskap vann legitimitet och salongsfärdighet genom att anknyta till skönlitteraturen, och den i sin tur erkände vetenskapens betydelse. Växelverkan mellan litteratur och vetenskap är grundläggande för resonemangen. Dock hänger exkursen inte riktigt samman med den övriga framställningen som utgår från textanalys. Detta är Borgström medveten om och förklarar att hon adderat detta ”överblivna” material, eller mer positivt uttryckt ”extramaterial”, som en service till läsaren. Det kommer rimligtvis att komma till nytta i vidare forskning inom sexologins område. Så åter till textanalyserna.

Frida Stéenhoff, som enligt Borgström myntade ordet feminism på svenska, skriver i flera genrer och debuterade med ett drama. I dess spår följde essäer som ”Feminismens moral” 1903 och texter som behandlar prostitutionsfrågan. En av Stéenhoffs novellsamlingar kan läsas som ett feministiskt svar på Strindbergs noveller i *Giftas*, hävdar Borgström. En av novellerna handlar om en gift man som vid sin död visar sig ha en kvinnas kropp. Denne eller denna har alltså älskat sin hustru av samma kön. Uppenbarligen vågade Stéenhoff göra radikala gestaltningar av den samkönade kärleken. Efter hand blev hon avlöst av kvinnor med modernare uppfattningar och närmare orientering i forskningen på området, men hennes insats var dock en pionjärs, berömmar Borgström i det att hon tar ställning till goda och onda i kampen. Stéenhoff kämpade med och mot Key, som enligt Borgströms förmenande läste texterna om samkönad kärlek som det passade henne. Elisabeth Dauthendeys roman *Ny kärlek* ”handlar mest om kärlek mellan kvinnor, men det låtsas Key inte om” (39), kommenterar Borgström med lätt ironisk underton. Vid några tillfällen upplever jag att också Borgström läser sin undersöknings texter på samma sätt som Key, det vill säga att Borgström ser det hon vill se. Så citerar hon

exempelvis en passage i Dauthendeys roman i vilken huvudpersonen kommer till insikt om ”att det icke var denna saphiska kärlek, som jag ville” (41). Borgström konkluderar på följande sida att berättelsens fokus utgör ”lovsången till relationer mellan kvinnor” (42). Till hennes försvar måste tilläggas att hon avslutningsvis konstaterar att författare som befattade sig med samkönad kärlek vid denna tid var tvungna att låta den olikkönade kärleken återställas som norm. Detta var en medveten – och nödvändig – strategi.

Återkommande nyckelord är *surrogat* och *interimistisk*, möjligtvis något udda i litterära och litteraturvetenskapliga sammanhang. En spridd föreställning vid sekelskiftet 1900 var att den samkönade kärleken kunde ställföreträda vid brist på passande objekt. Den nya kvinnan kunde behöva vänta på att en motsvarande ny man skulle dyka upp, och tills dess kunde andra nya kvinnor duga. Samkönad kärlek mellan kvinnor gjorde ingen större skada ”om de inte får tag på en karl” (57), så som Borgström uttrycker det på sitt drastiska vis. Dock var det en tillfällig, interimistisk, lösning, konstaterar Borgström. Andra föreställningar rörde maktförhållandet mellan parterna i ett samkönat förhållande. Enligt klichéföreställningen utövade den ena parten makt över den andra och tvingade till underkastelse under förbjudna begär enligt mönstret ”den perverterade”, den som lockar i fördärvet, ”förför en oskuldsfull” (85). En sådan kliché presenterar Algot Sandberg i sin novellsamling *Vampyrer* från 1918. Denna representerar en av många texter av manliga författare som också behandlas i studien. Vid tiden uppstår en hel rad litterära alster om samkönad kärlek, till och med i ungdomsromanen exemplifierad av Helena Nybloms *Sju flickor* från 1915.

De kvinnliga författarna brottas med ett förment problem som består i att skilja, eller att inte skilja, mellan vänskapsrelationer och kärleksrelationer. Motsatsparet vänskap kontra erotik stöts och blöts i texterna, såväl i Maria Sandels roman *Droppar i folkhavet* (1924) som skildrar två prostituerade kvinnor som lever tillsammans som i Krusenstjernas svit om Tony. Ett ytterligare nyckelord är *ambivalens(er)* och berör författarnas förhållningssätt till sina litterära gestalter med formuleringar som ”Här, som så ofta, är texten ambivalent” (81) alternativt ”Resultatet blir ambivalens” (88). Dessa uttalanden gör Borgström om Elsa Gilles roman *Vi stackars kvinnor* från 1917. Särskilt intressant är när Borgström finner ut att de teoretiska eller ideologiska föreställningar som diskuteras i

texterna inte förankras i berättelsens gestaltning. Så understryks betydelsen av den olikkönade kärleken, den 'verkliga' (67), övergripande i Gilles roman, medan det är den samkönade kärleken som gestaltas. På motsvarande sätt är den dekadens som plötsligt dyker upp som uttryck för huvudpersonen "inte särskilt väl förankrad i berättelsen i övrigt". Den avviker från hur huvudpersonen "annars brukar tänka" (81). En ytterligare utsaga om sådan disskrepans mellan en överordnad idé och berättelsens gestaltning citerar jag i sin helhet: "Tanken att samkönad kärlek bara handlar om att 'ge varandra en smula lycka' i en hård värld är helt enkelt inte förankrad i texten". Borgström involverar också sina läsare: "Frågan är om vi som läsare blir lika övertygade." (83) Därefter föreslår hon att huvudpersonen "må vara övertygad" och tillägger med en ytterligare blinkning till läsaren – "men berättelsen är det inte" (84). Borgström visar med dessa exempel att hon är en känslig uttolkare som går in i de litterära texterna på djupet och möter dem på deras egna villkor.

Intressant är att en pionjär inom arbetarlitteraturen bereds plats bredvid de borgerligt orienterade författarna. Maria Sandels nämnda roman placerar den samkönade kärleken utanför den klichébetonade dekadenta överklassmiljö till vilken arbetarförfattare vanligen förpassade den enligt Borgströms historieskrivning, om än som i Sandels fall hos två bipersoner. Huvudpersonen, en tämligen oerfaren ung kvinna, "kanske inte riktigt förstår vad det hela handlar om, men berättaren ser till att läsaren gör det" (95), anförtror oss Borgström i sin raljerande ton. Då den naiva romankvinnan kommer till insikt om sakernas tillstånd tar hon avstånd från de två älskande kvinnornas livsföring, och Borgström konstaterar att det "knappast varit möjligt att skildra samkönad sexualitet så öppet som faktiskt sker [...] utan ett tydligt avståndstagande" (101). Insikten om omöjligheten att skriva annat än med distans och därmed nödvändigheten att använda andra strategier för berättandet upprepas. Trots fördömandet rymmer den förbjudna kärleken uppenbar lockelse enligt Borgström – i detta fall både för huvudpersonen och för läsaren.

Lydia Wahlström förknippas inte vanligen med skönlitterärt författarskap, och hennes roman *Daniel Malmbriink* bedömer inte heller kritikern Karin Boye som något konstnärligt högstående verk. Däremot erkänner hon den som "psykologiskt betydande" (105) i sin recension. I romanen är den samkönade kärleken strategiskt maskerad till olik-

könad, men Boye såg givetvis igenom detta kamouflage. Nycklar utgör bland annat intertextuella referenser till den vid tiden beryktade Oscar Wilde, galjongestalt för samkönad kärlek. Wahlströms manlige huvudperson Daniel liknar sig själv vid Dorian Gray. Även i Wahlströms andra romaner "sipprar det fram meningsmöjligheter som inte rymts i den heteronormativa ordningen" (119).

Särskilt spännande är att läsa om de texter som sällan eller aldrig behandlats. Så är fallet med Wahlströms roman. Agnes von Krusenstjernas tillhör självfallet inte den kategorin. Svitens om fröknarna von Pahlen har fått mycken belysning under senare decennier, i synnerhet i genus- och queerteoretiska sammanhang. Delvis är det tidigare anförda perspektiv som Borgström belyser från nya utgångspunkter. Som redan Olof Lagercrantz gjorde på sin tid diskuterar Borgström vad som är Krusenstjernas bidrag i texterna och vad som är hennes makes. David Sprengel tillskrivs såväl de litterärt snåriga och bristfälliga passagerna som de homofobiska klichéerna – "homohatiska" (153) till och med – och det tröttande moraliserandet. Just kluvenheten, eller återigen ambivalensen, i detta fall produkten av två författare, utgör fokus i Borgströms läsning. Detta kapitel kommer längre från innehållsreferaten, möjligtvis på grund av att texterna förutsätts vara väl kända för läsaren, möjligtvis för att det är andra frågor, denna gång om det litterära skapandets premisser, som behandlas. Borgström konstaterar redan inledningsvis att Krusenstjernas skrivsätt är melodramatiskt snarare än realistiskt. Sprengels är affekterat, enligt Borgström produkten av ilska och hämndbegär, starkt påverkat av de halvpornografiska sedeskildringar han översatte vid tiden. Detta förklarar varför texterna spretrar såväl formmässigt som innehållsmässigt, menar Borgström. Krusenstjerna var radikal i sexualpolitiska frågor. Sprengel var det inte.

Åter igen betonar Borgström att texterna inte håller ihop. Så har Sprengel tillskrivit romangestaltarna tankar och känslor som synes väsensfrämmande för deras karaktärer. Tydligt framgår att vissa passager skrivits in och satts dit i efterhand, eftersom de bryter mot fiktionens logik. Särskilt föraktfull är Sprengel mot svitens homosexuella män. Liksom honom ironiserar emellertid även Borgström över dessa män i kommentarer som "vad männen gör när de inte röker, dricker grogg eller ägnar sig åt erotiska utsvävningar får man inte veta mycket om" (134). Vidare beskriver hon en manlig gestalt som "slapp och såsig" (160), en annan

som ”allmänt omöjlig” (163). En och annan ”lesbian evil” (172) figurerar också, men homosexuella män betraktas generellt med större avsky än lesbiska kvinnor, betonar Borgström. De senare kunde överses med – i synnerhet om det samkönade begäret agerades ut före kvinnorna träffat den rätte mannen så som den interimistiska principen förutsatte. Borgström kommenterar att dessa skilda logiker var vanliga vid denna tid; inte endast Sprengel omfattade dem. Därför uppfattades inte heller samkönad kärlek mellan kvinnor som lika hotfull som den mellan män, och därför var inte avståndstagandet och fördömandet gentemot den förra lika starkt. Det innebär inte att den var legitim. Inte ens i lagens mening.

Ett problem i analyserna av Krusenstjernas två sviter, i synnerhet i fråga om den senare kvantitativt mer omfattande, den om släkten von Pahlen, är att de innehåller ett virrvarr av litterära gestalter och inbördes släktförhållanden, inte sällan incestuösa. Såvida läsaren inte har berättelsen present för sig är det svårt att hålla ordning på det stora persongalleriet. Det blir helt enkelt för mycket namn. Detta faktum kan knappast läggas Borgström till last, men synes vara en ofrånkomlig konsekvens av genren, *le roman-fleuve*, vilket berättar en hel släkts öden. Mer sammanhållna är de tre avslutande romananalyserna: Almqvists *I tolfte timmen*, Subers *Charlie* och Boyes *Kris*. Dessa representerar en motsats till de förra analyserade texterna och utgör närmast en inversion av dem. Om de förra framställer samkönad kärlek som tillfällig och onaturlig, så ses den i de senare som beständig och naturlig. Om de förra låter den samkönade kärleken övervinnas av den olikkönade på slutet så sker inte så i de senare. Det känns uppfriskande även för läsaren att mönstren bryts – repressionen av den samkönade kärleken upprepas i varje analys och gör den till sist repetitiv och förutsägbar. (Givetvis drabbar sådan repression verklighetens människor än hårdare.)

Gertrud Almqvist skrev under pseudonym, men det hade inte varit nödvändigt vid denna tid. De andra två gjorde det inte, vilket indikerar att en radikalisering skett vid åren runt decennieskiftet 1930. I Borgströms historieskrivning var det först med kriget reaktionen kom. De tre sistnämnda, Almqvists, Subers och Boyes, visar större öppenhet inför samkönad kärlek än tidigare nämnda texter, men denna öppenhet skulle därefter inte återkomma förrän under 1900-talets senare decennier, hävdar Borgström. Men det är en annan historia. Kanske kommer den att bilda en fortsättning och

därmed skapa en trilogi om gestaltningen av samkönad kärlek i vår tid – kanske ytterligare kompletterad av poesistudier vilket jag föregrep inledningsvis. Borgströms ilska, hennes glöd och engagemang, tycks inte ha falnat.

Bibi Jonsson

Susanne Bär, ”*So seltsam und öde, eine verlassene Landschaft.*” *Umwelt und Natur in Nordlandromanen Knut Hamsuns*. Rombach Verlag KG. Freiburg in Breisgau/Berlin/Wien 2016.

Knut Hamsun (1859–1952) torde näst efter Henrik Ibsen vara Norges utförligast analyserade författare. I Sverige har såväl Per Olov Enquist som Sigrid Combüchen skrivit om honom. I Norge har forskare som Atle Kittang (*Luft, vind, ingenting: Hamsuns desillusjonsromaner frå Sult til Ringen sluttet*, 1984, 1996) och Ståle Dingstad (*Hamsuns strategier: realisme, humor og kynisme* 2003) tolkat hans verk utifrån vår tids litteratursyn, en typ av forskning som gått svenska bokförlag förbi; dessa har hellre bekvämt inskränkt sig till att översätta böcker av typen Tore Rems *Knut Hamsun och resan till Hitler*. För de förlag som riktar sig till den så kallade bildade svenska allmänheten tycks det vara mera intressant att fördjupa sig i Hamsuns förhållande till nazismen än till hans verk. Inte ens Øystein Rottens *Biografien om Knut Hamsun: guddommelig galskap* från 1998 eller *Hamsun og fantasiens triumf* från 2002 har funnit nåd hos de svenska förlagen och översättarna – vilka naturligtvis kan försvara sig med att kvalificerade svenska läsare kan läsa norska.

I Tyskland är Hamsuns författarskap aktuellt för skandinavisterna och en forskningsöversikt gavs ut på 1980-talet. Däremot översätts inte norsk Hamsunlitteratur till tyska och han är knappast längre aktuell i den litterära debatten. Det senaste bidraget till den tyska Hamsunforskningen är Susanne Bärs vid Ludwig-Maximilians-Universität i München framlagda doktorsavhandling ”*So seltsam und öde, eine verlassene Landschaft.*” *Umwelt und Natur in Nordlandromanen Knut Hamsuns*. Hon begränsar sitt motiv till Nordlandsnaturens betydelse och sitt material till fem texter från skilda epoker från *Pan* (1894) och *Markens Grøde* (1917) till Auguststrilogin *Landstrykere* (1927), *August* (1930) och *Men Livet lever* (1933). Hennes eget angreppssätt är ekokritiken. Bär inleder med att